

Xosé Ramón Freixeiro Mato, *Gramática da lingua galega I, Fonética e fonoloxía*, Edicións A Nosa Terra, Vigo, 1998, 317 páxinas.

Desde que no ano 1976 Amable Veiga publicara a súa *Fonología gallega* (obra que polo seu incuestionable rigor metodolóxico segue sendo de obrigada consulta) ata esta *Gramática da Lingua Galega I, Fonética e Fonoloxía* de Xosé Ramón Freixeiro Mato de 1998, os investigadores galegos non produciron ningunha outra obra de conxunto que estudiase a compoñente fónica da nosa lingua. Desta maneira, as introduccións máis accesibles para os estudantes de fonoloxía galega reducíanse ben ó manual de Veiga, ben á breve introducción que aparece na *Gramática Galega* de R. Álvarez, H. Monteagudo e X. L. Regueira (Vigo, 1986). Cómpre, polo tanto, felicitarnos pola aparición deste novo manual, primeira parte dunha futura nova gramática da lingua galega que esperamos con ilusión. A aparición deste traballo vén incrementar eficazmente o capital bibliográfico de investigación sobre a lingua galega, de modo que se facilita o estudo e coñecemento da fonoloxía e fonética galegas ós estudantes, ós investigadores foráneos e ó lector culto en xeral. A obra de Freixeiro Mato, utilísima por achegar unha grande cantidade de datos, resulta un intento de sistematización da maior parte da investigación fonolóxica e fonética (sexa de procedencia dialectolóxica, histórica ou de simple estudio sincrónico) que se leva producido ó longo da historia da lingüística galega. Polo que se refire ó marco teórico, e como vén sendo tradición dentro dos estudos de fonoloxía galegos, o autor oríentase polo estruturalismo. A obra contén unha breve introducción sobre o que é a gramática e as súas partes, unha breve introducción teórica, a análise segmental das vocais e das consoantes e das relacións que establecen en virtude da denominada *fonética sintáctica*, un curioso estudio sobre a ortografía do galego (dicimos curioso polo lugar en que aparece, un manual de fonética e fonoloxía), unha descrición da estrutura da sílaba, unha análise dos trazos suprasegmentais e unha parte dedicada á fonoestilística. Con-ta, ademais, con índices de palabras, de materias e de autores, o que redonda verdadeiramente no valor do traballo.

É, como vemos, un traballo ben completo e que dá unha visión xeral sobre a fonoloxía do noso idioma. Consideramos preciso, sen embargo, analizar algúns aspectos teórico-descriptivos da obra cos que non concordamos e que nos parecen dignos de comentario. Entre as cuestións de orde máis xeral, non deixa de sorprendernos que nun estudio que se nos presenta como sincrónico (p. 31) aparezan constantemente entrecruzados aspectos de gramática sincrónica e de gramática diacrónica. Por un lado, non se percibe unha fronteira clara entre as dúas orientacións na interpretación dalgúns fenómenos tratados. Un exemplo claro disto podémolo ver cando se afirma que “a metafonía de -o final ou unha nasal trabante poden facer que apareza [e] en palabras que etimoloxicamente

deberían levar [ɛ]” (p. 75). Do uso do presente de indicativo na oración da cita cabe concluír que os procesos metafónicos aínda actúan hoxe: esta afirmación, quizais válida nun fonólogo xenerativo, resulta pouco adecuada dentro do marco teórico estruturalista en que se move o autor¹. Este tipo de mesturas perpetúa un modo de descrición ó noso xuízo errado e que unha obra destas características debería tentar superar. Unha vía de superación do problema descritivo podería acadarse se se manexasen conceptos coma o de *distribución*, *inventario* ou *incidencia*²: desta maneira, sería máis axeitado e simple concluír que, por razóns históricas, as variedades dialectais do galego presentan diferenzas de *incidencia* no uso dos fonemas vocálicos de grao medio, de xeito que nunhas partes do territorio encontramos [noβo] e noutras [nɔβo], nunhas partes [dɛnte] e noutras [dɛnte].

Do mesmo xeito, precisamente por cualificarse como sincrónico, non nos parece que teñan cabida neste estudo algúns dos temas tratados. Así, non entendemos por qué o autor se detén na historia e orixe do *seseo* en galego, sobre todo se temos en conta que é un aspecto xa perfectamente descrito por outros autores en manuais de fácil consulta³. En todo caso, ó longo da exposición sobre este tema presenta interpretacións fonolóxicas dos feitos moi cuestionables. Nun momento da súa disertación afirma que “o seseo, presente en Galiza e Portugal, representa a continuidade do sistema galego-portugués primitivo, mentres que o paso de *s* a /θ/ [sic] que se produce no galego supón unha innovación no sistema fonolóxico” (p. 162). Sen embargo, é claro que tanto os sistemas seseantes coma o non seseante son o resultado dunha profunda reestructuración do antigo sistema de sibilantes, e que os sistemas seseantes modernos son tan distintos do medieval coma o non seseante, e igual de inno-vadores (cando non máis), pois dun sistema en que se opoñan seis fricativas coronais pasouse a sistemas en que ben se opoñen tres, ben dúas ou ben nos que só existe unha fricativa coronal, e os trazos distintivos que caracterizan esas unidades en cada un dos sistemas son sempre distintos. O único que teñen en común o sistema de coronais fricativas medieval e o seseante moderno é a ausencia dunha coronal non sibilante (a fricativa dental); sen embargo, en tanto que sistema, nada nos autoriza a pensar que o sistema non seseante é cuanti-tativa ou cualitativamente máis innovador có sistema que só opón dúas fricativas coronais.

Freixeiro Mato tamén emprega de modo conflictivo e confuso as nocións de fono, fonema, arquifonema e neutralización. Por exemplo, ó comenta-lo vocalismo do galego afirma na p. 112 que “en posición postónica final o número de fonemas redúcese a tres, /a, e, o/, pola falta de oposición ente os da serie

¹ A propósito das explicacións que acoden á metafonía para xustificar estas alternancias no portugués contemporáneo, Jorge Morais Barbosa afirma que “estão certas, mas não têm lugar na actual sincronia do português (...). Hoje em dia, há muito que esse fenómeno deixou de se manifestar em português (...) e invocá-lo na actual sincronia da língua constitui, por tanto, um erro grosseiro de perspectiva” (en *Fonología e morfología do portugués*, Coimbra, 1994, p. 179).

² Véxase J. K. Chambers e Peter Trudgill, *La dialectología*, Barcelona, 1994, pp. 66-68.

³ Véxase, entre outros, Manuel Ferreiro, *Gramática histórica galega*, Santiago de Compostela, 1995, pp. 182-188.

anterior e posterior, que se neutralizan en /e/ e en /o/ respectivamente, resultado dos arquifonemas /E/, /O/"; unha redacción parecida observámola na p. 109: "os arquifonemas resultantes da neutralización, /E, O/, son os fonemas /e, o/". Nestes casos, cremos que o autor mestura os termos fonema e arquifonema. Xorden tamén problemas cando comenta a distribución do fonema nasal velar. Deste xeito, na p. 175 afirma que os catro fonemas oclusivos nasais se neutralizan en posición implosiva, do que cabe concluír que as nasais que aparecen neses contextos son realizacións dun arquifonema. En principio, nada temos que obxectar a esta interpretación; sen embargo, na p. 178 asegura que o fonema nasal velar aparece "nos casos xa vistos de neutralización de /N/ [sic] en posición implosiva"⁴. Na descrición e no estudio das semivocais encontramos outras dificultades: na p. 119 atribúe a semivocal [j] a unha realización do arquifonema vocálico anterior /I/ e a semivocal [w] a unha realización do arquifonema vocálico posterior /U/; nas pp. 93-94, 112 e 222 atribúe estes fonos a realizacións asilábicas dos fonemas /i/ e /u/. O certo é que no marco teórico-descriptivo no que teñen cabida os conceptos de arquifonema e neutralización tal e como os emprega Amable Veiga (de quen Freixeiro toma os elementos), unha unidade fonolóxica ou ben é fonema, ou ben arquifonema, e será unha cousa ou outra en función dos trazos pertinentes que funcionen nunha posición⁵. Ó noso xuízo, toda esta confusión ten dúas causas. Dun lado, o autor tenta conxuga-la fonoloxía de Veiga coa fonoloxía que aparece na *Gramática Galega* de R. Álvarez, H. Monteagudo e X. L. Regueira, que responden a concepcións teóricas incompatibles en moitos aspectos, como non deixa de demostrar Alexandre Veiga⁶. Doutro lado, e desde o noso punto de vista, Freixeiro Mato non se move nun marco teórico definido que lle sirva de referente.

Outra proba desta indefinición teórica encontrámola cando tratando a diferenza entre *son* e *fonema* o autor afirma na p. 47 que "cada son presenta os trazos pertinentes do fonema de que é realización e mais tamén outra serie de trazos fónicos irrelevantes. Por iso, un mesmo fonema pode ser realizado por diversos sons, con tal de que estes conteñan os mesmos trazos diferenciais". Esta norma, común en moitos fonólogos funcionalistas, é despois ignorada, pois clasifica como fonemas oclusivos ós membros da serie /b, d, g/, a pesar de que teñen alófonos aproximantes⁷.

Por outra parte, asómbraunos que un estudio sobre a fonética e a fonoloxía do galego contemporáneo se basee na lingua de textos literarios. Realmente, esa é unha das vías para achegarnos ós sistemas fonolóxicos das linguas mortas ou dos estadios preteridos das linguas vivas; sen embargo, obter mostras dunha lingua tan viva coma o galego é unha tarefa tan simple que torna inútil calquera referencia ós textos escritos. Relacionado con este último aspecto, a análise da

⁴ Na p. 223 afirma que /n/ pode aparecer na marxe posnuclear en *once*, mentres que aparece /N/ en *instalar*.

⁵ Véxase Alexandre Veiga, "En torno a los conceptos de neutralización y distribución defectiva", en *Verba* 20, 1993, pp. 113-140.

⁶ Véxase Alexandre Veiga, "Marca, neutralizacións e relacións xerárquicas no subsistema vocálico galego", en *Verba* 21, 1994, pp. 67-84.

⁷ Véxase E. Martínez Celdrán, *Fonología general y española*, Barcelona, 1989, pp. 24-25.

fala real, tamén resulta sorprendente que nun traballo que se subtitula *Fonética e Fonoloxía* o autor deixe de lado a análise acústica dos sons, sobre todo cando hoxe en día xa contamos con abundante material referido a este aspecto (polo que non ten ademais moita necesidade de recomendar autores que estudian o castelán, Quilis e Martínez Celdrán, e non o galego).

Polo que se refire ós símbolos fonéticos empregados, Freixeiro asegura na p. 27 segui-la carta IPA de 1993 (que xa ten unha carta reformada de 1996). Sen embargo, no seu manual existen moitas diverxencias con respecto á Asociación Fonética Internacional. Por pormos algúns exemplos, Freixeiro Mato define [ʃ] como consoante fricativa mediopalatal sonora, mentres que no alfabeto fonético internacional este símbolo correspóndelle á consoante oclu-siva palatal sonora. Define [j] e [ɟ] como consoantes fricativas prepalatais; na carta IPA estes sons son definidos como consoantes fricativas postalveolares. Define [ɹ] como consoante líquida vibrante simple alveolar sonora relaxada, mentres que na carta IPA este símbolo representa un son aproximante alveolar sonoro... O problema que aquí se orixina non é de simple nomenclatura, como podería pensar un lector pouco avisado. Cos trazos articulatorios empregados polo noso autor, altermase a descrición dos sons do galego, desorientase ó estu-dioso que se achega por primeira vez á fonoloxía da lingua galega e asúmense e séguense a difundir descricións tradicionais pouco afortunadas e que unha obra coma esta debería tentar corrixir⁸.

En canto a cuestións de matiz, podemos salienta-lo tratamento dado a un dos problemas máis interesantes que presenta o estudio do fonoloxía do galego: o silabeo de *unha*, *algunha* e *ningunha*. Como se sabe, hai autores que consideran que a nasal ocupa a marxe explosiva e autores que a sitúan na marxe implosiva. Sorprendentemente, esta cuestión non merece unha soa liña no apartado dedicado ó estudio da sílaba, e o silabeo proposto *u-nha* xustificábase con criterios de autoridade, sen que se tente ofrecer ningunha outra proba.

Cuestionable tamén é o tratamento dado á denominada segunda forma do artigo. Deixando á parte a valoración que o fenómeno lle merece⁹, a descrición lingüística non nos parece satisfactoria. Mesturando outra vez factores sincrónicos e diacrónicos, Freixeiro Mato acaba por atribuí-la segunda forma do artigo a unha “pronuncia espontánea e relaxada” (p. 212). Os problemas son varios, aínda que se poden resumir en dous. Dun lado, non deixa claro se se debe a un proceso fonolóxico ou morfolóxico; doutro, desliga esta explicación da terceira forma do artigo, que para el parece non deberse a factores de espontaneidade e relaxación, senón a un proceso morfolóxico (este si). Quizais a militancia contra a súa representación gráfica é o que o leva a estas análises tan

⁸ Véxase Xosé Luís Regueira Fernández, “Galician”, en *Journal of the International Phonetic Association* 26(2), 1996, pp. 119-122.

⁹ Na p. 57 afirma “As novas normas oficiais de 1982 resultan mesmo regresivas a respecto das promulgadas pola RAG en 1970 e 1971, contendo aspectos totalmente inaceptábeis para moitas persoas interesadas polo idioma (*colle-lo libro, ata, posible, có, Galicia*, etc.), ao **non ofreceren para elas mesmo unha fasquía digna da lingua**” (trazo grosso noso).

estrañas. Sen embargo, a descrición dos feitos gramaticais non se debería ver interferida pola valoración que deles se ten¹⁰.

En todo caso, consideramos que xa vai sendo hora de elimina-lo concepto de *fonética sintáctica*, xa que subsume en si con bastante pouca fortuna procesos de *sandhi* fonolóxico e morfolóxico non equiparables, como ben nos mostra todo o capítulo dedicado a este fenómeno, onde aparecen mesturados procesos fonolóxicos e morfolóxicos coma se estivesen todos ó mesmo nivel.

Un último aspecto que podemos sinalar está relacionado coa *gheada*. Lonxe de preocupárono-lo problema histórico da súa orixe, o historiográfico da súa valoración nos diferentes gramáticos, o dialectolóxico da súa extensión xeográfica ou o sociolingüístico da súa valoración social, interésano-la interpretación que nunha fonoloxía estruturalista sincrónica coma a de Freixeiro Mato merece o fenómeno. Aquí é onde non volvemos a concordar co autor citado, que sostén na p. 139 que “existen outras realizacións dialectais de /g/ que dan orixe ao fenómeno da gheada”. Sen embargo, se nun sistema lingüístico non existe [ø] nin [g], mal se pode dicir que existe un fonema /g/. Nos dialectos en que aparece a gheada, o seu estatus fonolóxico debe ser determinado en función das características articulatorias dos fonos que a realizan¹¹.

Non podemos acabar esta recensión sen volver a felicitar ó autor e ó público, que conta cunha nova obra, pois de certo que esta constitúe realmente un novo e verdadeiro motor que vai reaviva-lo debate fonolóxico en Galicia.

FRANCISCO DUBERT GARCÍA

¹⁰ Unha análise alternativa propónse en Francisco Dubert García, “Achegas sobre a morfoloxía do artigo determinado e do pronome átono acusativo de terceira persoa”, comunicación lida no *I Congreso Internacional «A lingua galega: historia e actualidade»*, Santiago de Compostela, 16-20 setembro de 1996 (no prelo).

¹¹ Véxase Amable Veiga, *Fonología gallega*, Valencia, pp. 93-94, 96 e 108-110.